

การสร้างเครือข่ายทางสังคมเพื่อการดำรงชีพของชุมชนชนบท ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ประเทศไทย

The Construction of Social Network for Livelihoods among Rural Communities in the Lower-northeastern Region of Thailand

ณัฐพล มีแก้ว¹ และ ดุษฎี อายุวัฒน์^{2*}

Nattapon Meekaew¹ and Dusadee Ayuwat^{2*}

^{1,2}สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

^{1,2}Program in Sociology and Anthropology

^{1,2}คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

^{1,2}Faculties of Humanities and Social Sciences

^{1,2}มหาวิทยาลัยขอนแก่น

^{1,2}Khon Kaen University

*corresponding Author. E-mail: dusayu@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาการสร้างเครือข่ายทางสังคมเพื่อการดำรงชีพของชุมชนชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ประเทศไทย ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพในการศึกษาเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์กลุ่ม เก็บข้อมูลจากสมาชิกชุมชนชนบทจำนวน 30 ราย ในพื้นที่ ได้แก่ ชุมชนบ้านปริงอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ เพื่ออธิบายวิธีการสร้างเครือข่ายทางสังคมในชุมชนชนบทพบว่า การสร้างเครือข่ายมีรูปแบบและวิธีการที่หลากหลายขึ้นอยู่กับบริบทแวดล้อมที่แตกต่างกัน สามารถจำแนกออกเป็น 3 ยุคสมัย ได้แก่ 1) เครือข่ายทางสังคมในยุคก่อตั้งชุมชน ที่มีวิธีการสร้างเครือข่ายทางสังคมผ่านระบบการแลกเปลี่ยนสินค้าเพื่อการดำรงชีพและระบบเครือญาติ 2) เครือข่ายทางสังคมกับการย้ายถิ่นเพื่อดำรงชีพครัวเรือนชนบทจำนวนมากตัดสินใจส่งสมาชิกของตนย้ายถิ่นเพื่อไปทำงานประมงทะเล เครือข่ายทางสังคมถูกสร้างขึ้นผ่านการเกิดขึ้นของนายหน้าแรงงานประมงภายในชุมชน และ 3) เครือข่ายทางสังคมกับการผลิต “ข้าว” เครือข่ายทางสังคมเกิดขึ้นผ่านระบบ

การค้าข้าวแบบพันธสัญญาและก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการผลิตข้าว นอกจากนี้เครือข่ายทางสังคมยังคงถูกใช้เป็นเครื่องมือในการดึงแรงงานย้ายถิ่นเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: เครือข่ายทางสังคม, การดำรงชีพ, ชุมชนชนบท, แรงงานย้ายถิ่น

ABSTRACT

This paper investigates the construction of social network for livelihoods among rural communities in lower-northeastern Thailand. Qualitative methodology, specifically phenomenological approach, was applied to the study. Non-participatory observation and group interview were applied as research instruments to collect primary data from 30 members of rural community in Surin Province, and data analysis was done by the content analysis method. Research results found a variety of social network patterns which were constructed based on different times and places. The construction of social network was divided into 3 periods which were 1) community establishment period which social network was constructed by barter system and kinship system. 2) Migration period when a large number of rural households decided sending their members into fishing industry in order to sustain the household livings. Social network was constructed through the brokerage system which recruited rural migrants to fishing industry, and 3) rice production period when the capitalism invaded rural communities. Social network was constructed through the contract farming system, and it resulted in complexity of rice production stakeholders. In addition, social network was used as a tool to recruit rural migrants to industrial works.

Keywords: Social Network, Livelihoods, Rural Communities, Rural Migrants

1. บทนำ

การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมเป็นประเด็นที่ได้รับการกล่าวถึงในแวดวงด้านการพัฒนาของประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลงในสังคมชนบทอีสานเกิดขึ้นจากเงื่อนไขทั้งในเชิงโครงสร้างและเชิงผู้กระทำการที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน (Giddens, 2013) และผูกสัมพันธ์อย่างแนบแน่นภายใต้บริบทการพัฒนาประเทศไทย อย่างไรก็ตามนโยบายการพัฒนาประเทศในทศวรรษที่ผ่านมากลับให้ความสำคัญกับการใช้อุตสาหกรรมเป็นฐานในการพัฒนาและการใช้นโยบายการพัฒนาแบบรวมศูนย์ (Centralization) ที่ทำให้ความเจริญกระจุกตัวอยู่ตามหัวเมืองใหญ่และเขตพื้นที่นิคมอุตสาหกรรมแถบชายฝั่งทะเล (ยศ สันตสมบัติ, 2546) หากแต่กลับไม่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาพื้นที่ชนบทมากเท่าที่ควร ทำให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางด้านรายได้ของประชากรซึ่งส่งผลต่อความเป็นอยู่ของผู้นั้นในพื้นที่ชนบท

นโยบายการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการผลิตแบบอุตสาหกรรมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างภายในชุมชนชนบทรวมถึงผลกระทบในระดับครัวเรือนล้วนแต่เกี่ยวข้องกับปัญหาความยากจนและความเปราะบางในการดำรงชีพที่สามารถเกิดขึ้นได้จากเงื่อนไขที่หลากหลาย เช่น ภัยธรรมชาติ สภาพภูมิประเทศ หรือแม้แต่นโยบายรัฐที่ไม่เอื้อต่อสังคมชนบท รวมไปถึงการเข้ามาของระบบทุนนิยมที่ทำให้ช่องว่างระหว่างคนจนและคนรวยห่างมากขึ้น (Chambers and Conways, 2005) การศึกษาสังคมชนบทที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างที่มีความสัมพันธ์กับระบบต่างๆในสังคม อีกทั้งการเปลี่ยนแปลงในสังคมชนบทที่เริ่มผูกโยงกับระบบทุนนิยมก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่มีลักษณะซับซ้อนและยืดหยุ่นมากขึ้นในสังคมชนบท เกิดกิจกรรมการผลิตที่หลากหลาย เกิดการสร้างงานและสร้างรายได้มากขึ้นเพื่อกระตุ้นให้เกิดการบริโภคภายในสังคม (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2011; Rigg, 1997) นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงในชนบทยังส่งผลต่อความสัมพันธ์ในระดับสถาบัน ตั้งแต่สถาบันการปกครองลงมาถึงสถาบันครอบครัว ทำให้เกิดการผูกโยงกับระบบการผลิตของเกษตรกร ระบบทุนนิยม ระบบตลาด และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (จักรทิพย์ นาถสุภา, 2538) อย่างไรก็ตามการให้ความสำคัญกับการศึกษาสังคมชนบทที่มุ่งเน้นศึกษาการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างยังไม่มีพลังมากพอที่จะอธิบาย

การเปลี่ยนแปลงในทุกระดับเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของการกระทำของผู้กระทำการที่มีความสัมพันธ์ระหว่างกันในรูปแบบที่แตกต่างหลากหลาย (Walker, 2012)

การเปลี่ยนแปลงได้ส่งผลถึงความไม่มั่นคงในการดำรงชีพ ทำให้ผู้คนในพื้นที่ชนบทโดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือ “ภาคอีสาน” ของประเทศไทย ต้องต่อสู้ดิ้นรนทุกวิถีทางเพื่อแสวงหาทางออกให้กับตนเองและครอบครัวให้อยู่รอดพ้นจากภาวะการณืเหล่านั้นโดยการสร้างยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของตนเอง (มนต์ชัย ผ่องศิริ, 2558; ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554) ความพยายามในการสร้างทางเลือกในการดำรงชีพของผู้คนชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเพื่อให้ครัวเรือนและชุมชนชนบทอีสานสามารถดำรงชีพได้อย่างยั่งยืนหนึ่งในความพยายามเพื่อการดำรงชีพ คือ การสร้างเครือข่ายทางสังคมเพื่อการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Ayuwat and Chamaratana, 2014)

เครือข่ายทางสังคมเป็นแนวคิดเชิงบูรณาการที่ได้รับความนิยมในการศึกษาโครงสร้างของสังคมที่เกิดจากการกระทำของผู้กระทำการ(Actor) ถูกนำมาใช้ในการนำเสนอรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างปัจเจกบุคคล กลุ่ม และองค์กร ผ่านทางปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น การค้าขาย การสื่อสาร การทำกิจกรรมร่วมกัน ฯลฯ (Ritzer, 2003; Emerson, 1976) ภายใต้การมีเป้าหมายร่วมกัน อย่างไรก็ตามปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างกันของผู้กระทำการไม่ได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่ผู้กระทำการสามารถดำเนินบทบาทได้หลายบทบาทในชีวิตประจำวันเพื่อให้ปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นอย่างราบรื่น ข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นอย่างหลากหลายตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน (Freeman, 2004; Emerson, 1976)

การนำเสนอแนวคิดเครือข่ายทางสังคมที่ผ่านมาพบการนำเสนอในหลากหลายสาขาวิชา รวมถึงการให้ความสำคัญกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายทางสังคมร่วมกับสภาพสังคมชนบท อาทิ งานของ Keyes (2010) ที่อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชนบทอีสานที่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคที่เกิดการผลิตเพื่อป้อนสู่ตลาดทุนนิยม รัฐและตลาดเข้ามามีบทบาทในระบบ

ผลิตของชุมชนมากขึ้นเกิดการส่งเสริมและให้ชาวนาเข้ามามีส่วนร่วมในระบบเศรษฐกิจทางการตลาดมากขึ้นโดยการปลูกพืชและเลี้ยงปศุสัตว์เพื่อขายสู่ตลาด เช่น ข้าว มันสำปะหลัง การเลี้ยงวัวควาย เป็นต้น ในขณะที่ Chamaratana et al (2013; 2010) ขยายขอบเขตแนวคิดเครือข่ายทางสังคมเข้าสู่ระบบผลิตของชุมชนที่มีรูปแบบที่ซับซ้อนมากขึ้นโดยอธิบายผ่านปรากฏการณ์การเกิดขึ้นของนายหน้าแรงงานอีสาน ทำให้เห็นภาพความเชื่อมโยงระหว่างผู้กระทำการซึ่งผูกโยงกับโครงสร้างสังคมชนบท

การศึกษานี้ศึกษาการสร้างเครือข่ายทางสังคมของชุมชนชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง มุ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเงื่อนไขเชิงโครงสร้างและผู้กระทำการผ่านการสร้างเครือข่ายเพื่อการดำรงชีพของผู้คนในชนบทอีสานตอนล่างในแต่ละยุคสมัย พื้นที่ชนบทอีสานตอนล่างเป็นพื้นที่ที่พบพลวัตการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่หลากหลายและมีความซับซ้อนยิ่งขึ้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รูปแบบการสร้างเครือข่ายในแต่ละยุคสมัยจึงมีความแตกต่างกันภายใต้บริบทที่แตกต่างกันทั้งในเชิงเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงบริบททางวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่เสมือนแนวทางในการดำรงชีพเพื่อสร้างความอยู่รอดให้กับผู้คนในสังคมชนบทอีสานได้

2. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการทำความเข้าใจพลวัตการเกิดขึ้นของเครือข่ายทางสังคม ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (historical method) ในรูปแบบเชิงวิพากษ์ (critical approach) (Hoefer, 2011) ที่ให้ความสำคัญกับการมองเรื่องราวในอดีตในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อปฏิสัมพันธ์ของผู้คนในปัจจุบันรวมถึงมุ่งอธิบายปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในเชิงโครงสร้างและปัจเจกบุคคลที่พึ่งพาซึ่งกันและกัน วิธีการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายบริบทของแต่ละยุคสมัยที่เป็นเงื่อนไขทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชนบทในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ดำเนินการศึกษาในพื้นที่ชุมชนบ้านปริง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดสุรินทร์ ตั้งอยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ความโดดเด่นของชุมชนบ้านปริงตั้งอยู่บนเงื่อนไขความหลากหลาย

ของระบบการผลิตที่สะท้อนถึงรูปแบบเครือข่ายที่หลากหลายในแต่ละยุคสมัย การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการสัมภาษณ์กลุ่มและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมเพื่อค้นหารูปทของเครือข่ายที่นำไปสู่การสร้างการดำรงชีพของผู้คนในชุมชน ทำการเก็บข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้แก่ ผู้อาวุโสของชุมชน ผู้นำชุมชน สมาชิกชุมชน จำนวนทั้งสิ้น 30 ราย โดยกำหนดเกณฑ์ในการเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ต้องเป็นบุคคลที่เกิดในเขตชุมชนหรือพื้นที่โดยรอบและอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเป็นระยะเวลา 30 ปีขึ้นไป การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการระหว่างเดือนมกราคม พ.ศ. 2560 ถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2560 ข้อมูลที่รวบรวมได้ถูกนำไปจัดหมวดหมู่ข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลเพื่ออธิบายพลวัตการสร้างเครือข่ายทางสังคมในพื้นที่ชนบท

3. สรุปผลการวิจัย

พลวัตการสร้างเครือข่ายทางสังคมเป็นการอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเชิงเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม สัมพันธ์กับการสร้างเครือข่ายในระดับพื้นที่เพื่อสร้างกลยุทธ์ในการดำรงชีพของผู้คนในชุมชนชนบทอีสาน การวิเคราะห์การสร้างเครือข่ายทางสังคมสามารถวิเคราะห์ผ่านระบบการผลิตภายในชุมชนในแต่ละยุคสมัยดังต่อไปนี้

3.1 เครือข่ายทางสังคมในยุคก่อตั้งชุมชน

ชุมชนบ้านปริงเป็นชุมชนเกษตรกรรมตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำมูลตอนกลาง เกิดขึ้นจากการขยายตัวของชุมชนท่าตูมซึ่งเป็นศูนย์กลางความเจริญแถบลุ่มน้ำมูลตอนกลางในอดีต และเกิดขึ้นจากความพยายามแสวงหาพื้นที่ทำกินใหม่เนื่องจากบริเวณดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์ มีทรัพยากรธรรมชาติรวมถึงสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมแก่การทำเกษตรกรรม กิจกรรมการผลิตของชุมชนในยุคการตั้งถิ่นฐานล้วนเกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม เช่น การทำนา และการหาของป่าเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก หากของป่าที่หามาได้เหลือเกินความต้องการบริโภค ชาวบ้านจะนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าชนิดอื่นที่ตนเองต้องการ

ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างผู้คนถูกล่อหลอมผ่านระบบเครือข่ายที่ใกล้ชิดและ
สำนึกแห่งชาติพันธุ์ เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจากพื้นที่แถบชายแดน
ประเทศกัมพูชา ทำให้วัฒนธรรมของคนในพื้นที่ผูกติดกับวัฒนธรรมขอม หากแต่ยังพบ
การผสมผสานทางวัฒนธรรมร่วมกับวัฒนธรรมอีสานเช่นกัน จากเหตุผลดังกล่าว
การสร้างเครือข่ายทางสังคมของผู้คนในยุคก่อตั้งชุมชนจึงเกิดขึ้นผ่านระบบเครือข่าย
ที่มีความผูกพันระหว่างกัน เกิดการรวมกลุ่มของคนในพื้นที่เพื่อทำกิจกรรมต่างๆ เช่น
การเข้าไปหาของป่า การช่วยกันทำนา เป็นต้น ผลผลิตที่ได้มาจะถูกนำไปจัดสรร
ในครัวเรือนของตนเองเป็นอันดับแรก จากนั้นจึงค่อยนำไปแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน
กับคนในชุมชนที่ตนเองรู้จัก กรณีดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงเครือข่ายทางสังคมที่ถูกสร้าง
ขึ้นอย่างไม่เป็นทางการกับชุมชนโดยรอบซึ่งผูกโยงกับเงื่อนไขผลประโยชน์จาก
ทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก

การแลกเปลี่ยนสินค้าในยุคก่อตั้งชุมชน ชาวบ้านในชุมชนจะนำของที่ได้จาก
ในป่า เช่น กล้วย เห็ด หรือสัตว์ป่า มาแลกเปลี่ยนกับสินค้าชนิดที่ตนเองหรือครอบครัว
ต้องการ โดยแลกเปลี่ยนกับคนรู้จักที่อาศัยอยู่ต่างชุมชนโดยอาศัยพื้นฐานระบบ
เครือข่ายนี้ เน้นระบบแลกเปลี่ยนระหว่างเปลี่ยนสินค้าโดยตรง ไม่เน้นระบบการแลกเปลี่ยน
สินค้าผ่านเงินตรา นอกจากนี้ชาวบ้านในชุมชนยังสร้างปฏิสัมพันธ์กับชุมชนภายนอก
ผ่านการค้าขายสินค้ากับพ่อค้าที่อยู่ในตัวอำเภอ รูปแบบดังกล่าวเป็นการค้าในลักษณะ
ค่อนข้างเป็นทางการโดยใช้เงินตราเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน คนในชุมชนจะนำ
สินค้ามาขายให้กับพ่อค้าในตลาดอำเภอท่าตูมหรือจากตัวจังหวัดสุรินทร์ จะเห็นได้ว่า
การค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับกลุ่มบุคคลภายนอกสะท้อนถึงระบบการผลิตภายใน
ชุมชนที่เริ่มมีความหลากหลาย รวมถึงการมีเครือข่ายการค้าที่ขยายกว้างมากขึ้นนอก
เหนือจากภายในชุมชนของตนเอง

3.2 เครือข่ายทางสังคมกับการย้ายถิ่นเพื่อดำรงชีพ

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ชุมชนได้รับการพัฒนาทางด้านโครงสร้าง
พื้นฐานอย่างรวดเร็วผ่านแผนพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ให้
ความสำคัญกับการพัฒนาชนบทโดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ชนบทแถบภาคตะวันออกเฉียง

เฉียงเหนือซึ่งเป็นภูมิภาคที่มีสภาพความเป็นอยู่ของผู้คนค่อนข้างแร้นแค้น การตัดถนนเข้าสู่ชุมชนทำให้ชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับพื้นที่ภายนอกสะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้นกว่าในอดีตที่ซึ่งการเดินทางไปต่างเมืองจะต้องเดินทางทางน้ำ หากเดินทางทางบกต้องใช้เส้นทางเลียบแม่น้ำมูลซึ่งมีสภาพเส้นทางเต็มไปด้วยปรากรัฐ การตัดถนนเข้าสู่ชุมชนในยุคแรกทำการตัดจากตัวอำเภอท่าตูมทางทิศตะวันตกมุ่งลงใต้ ทำถนนมีลักษณะเป็นดินลูกรัง ชาวบ้านแถบนั้นสามารถขนผลผลิตทางการเกษตรใส่เกวียนแล้วนำไปขายยังตัวอำเภอท่าตูมได้สะดวกยิ่งขึ้น

การคมนาคมที่เจริญรุดหน้าส่งผลให้ผู้คนสามารถเคลื่อนย้ายได้อย่างอิสระ การค้าขายสามารถกระทำได้อย่างหลากหลาย พ่อค้าจากต่างถิ่นเริ่มเข้ามาในพื้นที่เพื่อทำการค้าขายสินค้า ในยุคนั้นเกิดการส่งเสริมการปลูกปอ ชาวบ้านหันมาปลูกปอเป็นจำนวนมากเนื่องจากราคาดีและมีตลาดรับซื้อแน่นอน คือ กลุ่มพ่อค้าชาวจีนในตลาดเมืองท่าตูม อีกทั้งทำให้เกิดกิจกรรมการผลิต “มอญ” หรือดาขายดักปลาสร้างรายได้ให้กับชุมชนเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามความนิยมปลูกปอเริ่มลดลงเนื่องจากการผลิตมอญด้วยเส้นปอเริ่มไม่ได้รับความนิยม กิจกรรมการผลิตของคนในชุมชนจึงกลับมาพึ่งพิงการทำงานอีกครั้ง นอกจากนี้ถึงแม้ว่าชุมชนจะตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำมูล หากแต่พื้นที่โดยรอบมีความแห้งแล้งอย่างยิ่ง เมื่อถึงฤดูฝนก็มักถูกน้ำท่วมเป็นประจำทำให้ไม่เหมาะแก่การทำเกษตร ชาวบ้านบางกลุ่มจึงตัดสินใจย้ายถิ่นเพื่อแสวงหาทางเลือกในการดำรงชีพที่ดีขึ้น คนในชุมชนในยุคนั้นนิยมย้ายถิ่นไปทำงานรับจ้างทั่วไปยังเขตตัวอำเภอซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากชุมชนมากนัก ต่อมาชาวบ้านบางกลุ่มตัดสินใจเดินทางลงภาคใต้เพื่อทำเหมืองแร่ การทำเหมืองแร่ในยุคนั้นเป็นกิจกรรมการผลิตที่สำคัญสำหรับประเทศไทยเนื่องจากเกิดความต้องการวัตถุดิบสำหรับทำกระสุนปืนของตลาดโลก รวมถึงการทำประมงทะเลที่กำลังต้องการแรงงานมากขึ้น

แรงงานจำนวนมากตัดสินใจย้ายถิ่นเพื่อไปทำประมงทะเลเนื่องจากความต้องการแรงงานในกิจการประมงทะเลเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านจำนวนมากตัดสินใจทิ้งไร่นาและมุ่งสู่อาชีพประมงทะเล การเข้าสู่อุตสาหกรรมประมงของเกิดขึ้นผ่านระบบนายหน้าซึ่งถูกนำมาใช้ในการหาแรงงานประมงไปทำงาน นายหน้าที่เข้ามาหาแรงงานประมงในช่วงแรกบริษัทเดินเรือประมงส่งเจ้าหน้าที่ของตนเข้ามาในพื้นที่ชนบทอีสาน

เพื่อทำการประชาสัมพันธ์ถึงตำแหน่งงานโดยอาศัยความช่วยเหลือจากหัวหน้าชุมชน ในการช่วยประชาสัมพันธ์ การดำเนินการรับสมัครคนเพื่อไปทำงานประมงได้รับความนิยมน้อย่างมากเนื่องจากได้ทราบข่าวเกี่ยวกับรายได้ที่ได้จากการทำประมงจากคนในพื้นที่ที่ไปทำงานก่อนหน้านี้ รวมถึงการเห็นครีวเรือของแรงงานประมงมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ครีวเรือบางครีวเรือสร้างบ้านใหม่ได้จากการไปทำประมงทะเล สิ่งเหล่านี้ได้ทำให้ชาวบ้านสนใจที่จะไปทำงานประมงมากขึ้น ในระยะต่อมานายหน้าได้เปลี่ยนจากคนของบริษัทเรือมาเป็นคนในชุมชนที่เคยไปทำงานประมงทะเลมาก่อน การใช้คนในชุมชนเดียวกันชักชวนเพื่อนบ้านไปทำประมงนับเป็นกลยุทธ์ที่มีประสิทธิภาพเนื่องจากการใช้ฐานความสัมพันธ์ส่วนบุคคลในการชักชวน รวมถึงการสร้างภาพความสำเร็จของผู้ที่ไปทำประมงมาก่อนหน้ายิ่งทำให้การตัดสินใจไปทำประมงเกิดขึ้นง่ายมากขึ้น

การไปทำงานประมงโดยผ่านนายหน้า นายหน้าจะอำนวยความสะดวกในเรื่องการเดินทางให้แก่แรงงานที่จะไปทำงานประมง โดยจัดรถรับส่งระหว่างหมู่บ้านไปจนถึงบริษัท จากนั้นเจ้าหน้าที่บริษัทจะกระจายแรงงานไปตามเรือแต่ละลำที่มีตำแหน่งว่าง แรงงานประมงไม่สามารถเลือกได้ว่าจะต้องไปลงเรือที่ไหน นอกจากนี้ยังพบรูปแบบการเดินทางไปทำงานประมงด้วยตนเองแบบไม่ผ่านนายหน้า แรงงานอีสานบางคนเลือกเดินทางไปสมัครงานด้วยตนเอง อย่างไรก็ตาม การเดินทางลักษณะดังกล่าวมีความเสี่ยงที่จะถูกหลอกไปใช้แรงงานเนื่องจากในช่วงนั้นมีความต้องการแรงงานเป็นจำนวนมาก บางคนถูกวางยาและลักพาตัวไปใช้แรงงานทาสบนเรือประมง

สำหรับแรงงานที่อยู่ในอุตสาหกรรมประมงเป็นระยะเวลานาน พบว่า แรงงานจำนวนไม่น้อยกลายเป็นได้เรือหรือหัวหน้าคนงานที่ทำหน้าที่ในการดูแลลูกเรือต่างด้าว แรงงานอีสานที่เป็นได้เรือจะได้รับสิทธิพิเศษ เช่น การได้ค่าตอบแทนที่มากขึ้น การได้สิทธิในการใช้โทรศัพท์ผ่านดาวเทียม เป็นต้น แรงงานอีสานที่เป็นได้เรือนอกเหนือจากการทำหน้าที่ควบคุมเรือประมงแล้ว แรงงานกลุ่มนี้กลายเมื่อนายหน้าในการชักชวนเพื่อนบ้านในหมู่บ้านเพื่อเข้าไปทำงานในอุตสาหกรรมประมง นายหน้าจะได้รับค่าตอบแทนในการหาคนไปทำงานเช่นกัน ทั้งนี้รูปแบบการชักชวนคนไปทำงานประมงในยุคนี้มีการเปลี่ยนแปลง บริษัทเรือประมงจะจ่ายค่าตอบแทนล่วงหน้าให้กับครีวเรือ

ที่มีสมาชิกยินยอมไปทำงานประมง เงินส่วนนี้จะถูกหักในภายหลังโดยหักจากเงินเดือนของแรงงานประมง ในปัจจุบัน พบว่ายังคงมีแรงงานอีสานจำนวนไม่น้อยตัดสินใจไปทำประมงเนื่องจากมีความเชื่อว่าการไปทำประมงจะช่วยให้ตนเองและครัวเรือนมีรายได้มากกว่าการทำเกษตรกรรมอยู่ที่บ้านเกิด รวมถึงความเชื่อใจเพื่อนบ้านที่เคยไปทำงานมาก่อน ทำให้มีความมั่นใจว่าจะไม่ถูกหลอกหลวง ดังคำบอกเล่าของนายสง่า พิศเพ็ง

“ลูกชายตอนนี้ไปลงเรือที่ภาคใต้ พอตีต่อนั้นลุงช้างบ้านที่ไปทำประมง เขาชวนไป แกเป็นไตเรือ แกก็รับรองว่าจะให้ลูกชายไปช่วยงานบนเรือของแกเพียงลำเดียว ตอนแรกพ่อก็กลัวว่าไปลงเรือจะอันตราย แต่ลุงเขาพาชวนหลายรอบ และลูกชายกับลุงก็คุ้นเคยกันดี เลยให้ลูกเป็นคนตัดสินใจว่าจะไปหรือไม่ ลูกชายเขาก็ไปนะ ลูกชายก็ส่งข่าวหาตลอด พ่อเลยเบาใจ”

(สัมภาษณ์ 19 มกราคม 2560)

จากสภาพการณ์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่า เครือข่ายทางสังคมของคนในชุมชนเปลี่ยนไป จากเดิมซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ามาสู่การย้ายถิ่นเพื่อไปทำงาน โดยมีเงื่อนไขการพัฒนาด้านคมนาคมและความแห้งแล้งเป็นเงื่อนไขกระตุ้นให้เกิดการย้ายถิ่น เครือข่ายจึงถูกสร้างขึ้นเพื่อผลประโยชน์ที่ได้จากการย้ายถิ่น โดยผ่านระบบนายหน้า เกิดขึ้นในรูปแบบที่หลากหลายทั้งนายหน้าจากบริษัทโดยตรงหรือนายหน้าที่เป็นคนในพื้นที่ เครือข่ายนายหน้าไม่ได้เกิดขึ้นแค่ชุมชนบ้านปริงเพียงจุดเดียว หากแต่เครือข่ายเกิดขึ้นในลักษณะการเป็นโหนด (nodes) ที่เชื่อมประสานอยู่ภายในเครือข่ายระดับใหญ่ ทำให้เครือข่ายนายหน้าที่เกิดขึ้นในพื้นที่มีความเข้มแข็งและสร้างผลประโยชน์ให้กับบรรดานายหน้าได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3.3 เครือข่ายทางสังคมกับการผลิต “ข้าว”

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมา การย้ายถิ่นยังคงเป็นกลยุทธ์หลักของผู้คนในชุมชนที่ใช้ต่อรองกับสภาพการดำรงชีพในชนบท ผู้คนจำนวนมากโดยเฉพาะกลุ่มคน

วัยแรงงานเลือกที่จะย้ายออกไปทำงานในเมืองใหญ่โดยเฉพาะแถบจังหวัดชายฝั่งทะเลตะวันออก เช่น จังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง ที่เต็มไปด้วยนิคมอุตสาหกรรม การไปทำงานยังนิคมอุตสาหกรรมเป็นที่นิยมในหมู่แรงงานวัยรุ่นเนื่องจากงานในโรงงานอุตสาหกรรมสามารถสร้างรายได้มากพอที่จะเลี้ยงตนเองและส่งเงินกลับมาให้ครอบครัวของตนเอง

ในขณะที่ผู้คนในชุมชนจำนวนมากตัดสินใจย้ายถิ่นเพื่อไปทำงานและส่งเงินกลับมาให้ครัวเรือนของตนเอง ภายในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่เกี่ยวข้องกับระบบผลิตของชุมชน กล่าวคือ การเข้ามาของระบบทุนนิยมได้สร้างการเปลี่ยนแปลงในสังคมชนบท ภายในชุมชนเกิดรูปแบบการผลิตแบบพันธะสัญญาขึ้น กิจกรรมการผลิตที่ผูกชาวบ้านด้วยสัญญาการซื้อขายสินค้าล่วงหน้าเพื่อป้องกันผลผลิตให้แก่นายทุนที่เป็นเจ้าของวัตถุดิบการผลิต รูปแบบเกษตรแบบพันธะสัญญาที่เกิดขึ้นเกิดจากการที่ข้าวหอมสุรินทร์ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นหนึ่งในข้าวหอมมะลิที่มีคุณภาพดีของประเทศไทย กลุ่มนายทุนเจ้าของธุรกิจโรงสีข้าวจำนวนมากเล็งเห็นโอกาสในการสร้างกำไรจากข้าวหอมมะลินี้ในพื้นที่ จึงเข้ามาตั้งโรงสีในแถบเขตทุ่งกุลาร้องไห้ นายทุนเจ้าของโรงสีเหล่านี้ในอดีตดำเนินการโดยคนในท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม ตลาดข้าวหอมมะลิมีความต้องการอย่างมากส่งผลให้เกิดการแข่งขันระหว่างโรงสีขึ้น กลุ่มเจ้าของโรงสีขนาดใหญ่จากภูมิภาคอื่นเริ่มเข้ามาตั้งโรงสีข้าวแข่งกับคนท้องถิ่นเพื่อรวบรวมข้าวหอมมะลิแล้วจึงขนกลับไปยังโรงสีแถบภาคกลาง การแข่งขันดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงระบบทุนนิยมที่เข้ามาฝังรากลึกกับการผลิตข้าวหอมมะลิในชุมชนแถบทุ่งกุลาร้องไห้

ในการแข่งขันระหว่างโรงสีเพื่อที่จะได้ข้าวมาเป็นของตนเอง แต่ละโรงสีจึงพยายามผูกสัมพันธ์กับเกษตรกรในพื้นที่และโน้มน้าวให้มาขายข้าวยังโรงสีของตนเอง การเกิดขึ้นของรูปแบบการขายแบบพันธะสัญญาไม่ได้เกิดขึ้นระหว่างโรงสีกับเกษตรกรโดยตรง หากแต่เกิดกับคู่สัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรและผู้รวบรวมข้าวท้องถิ่น และผู้รวบรวมข้าวท้องถิ่นกับโรงสีอีกทอดหนึ่ง ผู้รวบรวมข้าวท้องถิ่นจะพยายามผูกมิตรกับเกษตรกรโดยอาศัยฐานของความเป็นเพื่อนบ้านเรือนเคียงเพื่อขอให้เกษตรกรขายข้าวให้กับตนเองโดยผูกเงื่อนไขบางอย่าง เช่น การช่วยสำรองเงินค่าปุ๋ย การบอกราคารับซื้อที่มากกว่าราคากลาง หรือการให้เงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ เป็นต้น เพื่อสร้างความเชื่อถือ

ให้กับเกษตรกร ผู้ที่ทำหน้าที่รวบรวมข้าวในท้องถิ่นส่วนใหญ่มักเป็นพ่อค้าในชุมชนหรือเกษตรกรที่มีฐานะหรือเป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ ผู้รวบรวมข้าวจะทำหน้าที่ซื้อข้าวจากเกษตรกรที่ตนเองผูกสัมพันธ์ด้วยและรวบรวมข้าวเพื่อไปขายยังโรงสีหรือท่าข้าว ผู้รวบรวมข้าวมีบทบาทในการซื้อขายข้าวในพื้นที่มากเนื่องจากเกษตรกรผู้ปลูกข้าวส่วนใหญ่ถือครองที่ดินทำกินขนาดเล็ก ทำให้มีผลผลิตไม่มากพอที่จะขนไปขายยังโรงสีเนื่องจากไม่คุ้มต้นทุนเรื่องการขนส่ง

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีกับผู้รวบรวมข้าวท้องถิ่น ผู้รวบรวมข้าวท้องถิ่นทำหน้าที่รวบรวมข้าวจากเกษตรกรรายย่อยมาไว้ยังโกดังของตน จากนั้นทำการขนไปขายยังโรงสีที่ให้ราคาดีที่สุด ผู้รับซื้อรายย่อยในยุคแรกมีอำนาจการต่อรองกับโรงสีอย่างมากเนื่องจากพวกเขามีข้าวหอมมะลิอยู่ในความครอบครองเป็นจำนวนมาก อีกทั้งความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรและโรงสียังไม่สามารถเข้าถึงกันได้โดยตรง อย่างไรก็ตาม การผูกสัมพันธ์ระหว่างโรงสีกับผู้รวบรวมข้าวท้องถิ่นเกิดขึ้นเนื่องจากแต่ละโรงสีมีความต้องการข้าวหอมมะลิอย่างมาก ทำให้โรงสีแต่ละโรงยินดีสนับสนุนปัจจัยการผลิตหรือปัจจัยที่จะช่วยให้ผู้รวบรวมข้าวท้องถิ่นหันมาทำธุรกิจกับตน เช่น การให้ยืมเงินเพื่อให้ผู้รวบรวมข้าวมีเงินสำหรับให้เกษตรกรกู้ยืมอีกทอดหนึ่ง เป็นต้น ผลประโยชน์ที่โรงสีนั้นจะได้ก็คือ ข้าวของผู้รวบรวมข้าวท้องถิ่นที่จะต้องขายให้กับโรงสี

อย่างไรก็ตาม อิทธิพลผู้รวบรวมข้าวท้องถิ่นที่เป็นเสมือนเส้นเชือกร้อยรัดระหว่างเกษตรกรกับโรงสีข้ามเริ่มถดถอยลง นโยบายการรับจำนำข้าวของภาครัฐทำให้เกษตรกรไม่จำเป็นต้องพึ่งพาพ่อค้าคนกลางอีกต่อไปเนื่องจากสามารถนำข้าวไปขายยังโรงสีและได้รับเงินตามที่รัฐประกาศอุดหนุน หรือความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีการสื่อสารที่ทำให้ช่องทางการตลาดเปิดกว้างขึ้น เกษตรกรที่มีความรู้เรื่องการตลาดสามารถนำข้าวของตนขายด้วยตนเองผ่านทางออนไลน์หรือไปขายยังตลาดที่ให้ราคาดีที่สุด ทำให้ผู้รวบรวมข้าวท้องถิ่นไม่มีบทบาทอีกต่อไป อาจกล่าวได้ว่ารูปแบบปลูกข้าวแบบพันธะสัญญาภายในพื้นที่อาจคลุมเครือไม่ชัดเจนเท่ากับเกษตรแบบพันธะสัญญาของสินค้าชนิดอื่นๆ ที่ดำเนินการระหว่างนายทุนกับผู้ผลิตโดยตรง หากแต่ในบริบทของการปลูกข้าวหอมมะลิในพื้นที่นั้นมีความซับซ้อนของความสัมพันธ์

ทางการผลิตระหว่างเกษตรกร ผู้รวบรวมข้าวท้องถิ่น และโรงสี ซึ่งทำให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกันและกัน

สิ่งเหล่านี้เป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตของชุมชนที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบทุนนิยม ภาพของการทำนาแบบดั้งเดิมได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การทำนาในเชิงพาณิชย์ที่อาศัยเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือช่วยเพื่อที่จะทำให้อยู่รอดในระบบการค้าแบบทุนนิยม นอกจากนี้การเข้ามาของระบบทุนนิยมทำให้ชาวนาบางกลุ่มปรับเปลี่ยนตัวเอง ชาวนาบางรายผันตัวเองเป็นผู้รวบรวมข้าวท้องถิ่นแล้วส่งขายให้กับโรง หรือการปรับเปลี่ยนเพื่อไปทำอาชีพรับจ้างชั่วคราวที่ถือเป็นรายได้เสริมของพวกเขาเมื่อเสร็จสิ้นการทำนาในที่นาของตน นอกจากนี้ระบบทุนนิยมยังเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตได้ง่ายดายยิ่งขึ้นผ่านการขายเครื่องจักร การเกษตรแบบเงินผ่อน หรือการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาที่เป็นการผูกสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตกับผู้รับซื้อล่วงหน้าในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป สิ่งที่เกิดขึ้นกับชุมชนบ้านปรังไม่ได้เกิดขึ้นเป็นพื้นที่แรก หากแต่เป็นสิ่งที่ตอกย้ำถึงการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ชนบทที่ระบบทุนนิยมแทรกซึมเข้าถึงพื้นที่อย่างเข้มข้นและอาจส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีพของคนในพื้นที่ชนบททั้งในเชิงบวกและเชิงลบ

การสร้างเครือข่ายทางสังคมในยุคนี้เกิดขึ้นผ่านระบบทุนนิยมที่เข้าสู่พื้นที่ชนบท การเกิดขึ้นของเกษตรแบบพันธะสัญญาทำให้เกิดผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในระบบการผลิต ตั้งแต่นายทุนเจ้าของปัจจัยการผลิต พ่อค้าคนกลางที่ทำหน้าที่ในการรวบรวมผลผลิต และต้องสร้างฐานเกษตรกรของตนเองแข่งกับพ่อค้าคนกลางรายอื่น จนกระทั่งถึงเกษตรกรรายย่อยที่พยายามรวมกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจการต่อรองในเรื่องผลผลิต อย่างไรก็ตามข้อสังเกตประการหนึ่งคือ การสร้างเครือข่ายในยุคทุนนิยมแต่แรกเกิดขึ้นในแนวคิดหรือเป็นลักษณะการอุปถัมภ์ระหว่างกัน ทำให้อำนาจในการต่อรองยังคงอยู่กับฝั่งผู้ให้การอุปถัมภ์ หรือก็คือ นายทุนเจ้าของปัจจัยการผลิต แต่ในระยะหลังความเจริญทางด้านเทคโนโลยีรวมถึงนโยบายช่วยเหลือของภาครัฐได้เข้ามาลดช่องว่างระหว่างนายทุนกับเกษตรกร ทำให้รูปแบบของความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายแปรเปลี่ยนสู่แนวระนาบที่เกษตรกรเริ่มมีอำนาจการต่อรองมากขึ้นผ่านรูปแบบที่หลากหลาย เช่น การรวมกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าว เป็นต้น

4. อภิปรายผลการวิจัย

การทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบทอีสานจำเป็นต้องหา คำอธิบายถึงกระบวนการหรือเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จากกรณี ของสังคมชนบทชุมชนบ้านปรัง การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น เป็นเงื่อนไขที่ผลักดันให้ผู้คนในชุมชนชนบทต้องแสวงหาวิถีทำกินเพื่อให้ครัวเรือน อยู่รอดปลอดภัย การย้ายถิ่นนับเป็นยุทธวิธีหนึ่งที่ช่วยให้ครัวเรือนชนบทสามารถ ดำรงอยู่รอดท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ ข้อเสนอเรื่องการย้ายถิ่นของครัวเรือนชนบท สอดคล้องกับผลการศึกษาของดุซงกี อายุวัฒน์ และปิยพงษ์ บุญกว้าง (2559) ที่พบว่า เงื่อนไขทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเป็นปัจจัยผลักดันสำคัญที่ทำให้เกิดการย้ายถิ่น ของครัวเรือนในพื้นที่ชนบท ครัวเรือนในถิ่นต้นทางจำต้องสละกำลังแรงงานของตน เพื่อไปทำงานต่างถิ่นที่ซึ่งพวกเขาคาดหวังว่าเงินที่ส่งกลับมาจะช่วยยกระดับการ ดำรงชีพของครัวเรือนได้

ภาพของเครือข่ายทางสังคมในสังคมชนบทอีสานถูกสร้างขึ้นบนฐานโครงสร้าง ทางสังคมที่มีความแตกต่างกันตามแต่ละยุคสมัย เครือข่ายที่เกิดขึ้นในยุคการ ตั้งถิ่นฐานมีความสัมพันธ์กับการค้าขายแลกเปลี่ยนทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพระหว่าง คนในพื้นที่โดยอาศัยความเป็นเครือญาติเพื่อทำให้การแลกเปลี่ยนสินค้าทำได้สะดวก และกับคนนอกพื้นที่ที่มีปฏิสัมพันธ์แบบเป็นทางการมากขึ้น ในยุคต่อมาที่ย้ายถิ่น เป็นหัวใจสำคัญในการดำรงชีพ เครือข่ายผ่านระบบนายหน้าถูกสร้างขึ้นเพื่อ ผลประโยชน์ของระบบอุตสาหกรรม เช่น การประมง เพื่อส่งแรงงานชนบทเข้าสู่ อุตสาหกรรม เครือข่ายนายหน้าไม่ได้ทำงานอย่างโดดเดี่ยว หากแต่มีการประสาน ระหว่างเครือข่ายที่อยู่โดยรอบ ทำให้สามารถสร้างผลประโยชน์ให้กับกลุ่มนายหน้า ได้อย่างมาก จนมาถึงยุคเกษตรทุนนิยม ระบบเกษตรแบบพันธะสัญญาถูกนำมาใช้ เพื่อสร้างระบบการผลิตที่มีประสิทธิภาพทั้งแก่เจ้าของปัจจัยการผลิตและผู้ผลิต อย่างไรก็ตามระบบทุนนิยมเปิดโอกาสให้เกิดการแข่งขันเพื่อแย่งชิงผลประโยชน์ อย่างเสรี ส่งผลให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต้องทำทุกวิถีทางเพื่อให้ได้ประโยชน์เหล่านั้น การสร้างเครือข่าย ทั้งกับเจ้าของปัจจัยการผลิต พ่อค้าคนกลาง หรือภายในกลุ่ม ผู้ผลิตข้าวจึงเกิดขึ้นและส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีความซับซ้อน

ภายใต้เครือข่ายทางสังคมที่ถูกชักจูงขึ้นในแต่ละยุคสมัย สามารถวิเคราะห์ได้ ถึงเงื่อนไขที่ทำหน้าที่เสริมพลังของเครือข่ายฯ ทูทางสังคมถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ เครือข่ายทางสังคมเกิดขึ้นอย่างเหนียวแน่น ทูทางสังคมในสังคมชนบทอีสานเกิดขึ้น ผ่านการสร้างควมไว้วางใจ (Trust) ระหว่างกัน ดังเช่นกรณีของการเกิดขึ้นของ เครือข่ายนายหน้าแรงงานประมงที่มีวิธีการชักชวนไปทำประมงผ่านระบบความสัมพันธ์ เครือญาติระหว่างกันภายในชุมชน ทำให้สมาชิกชุมชนเกิดความไว้วางใจและ ตัดสินใจเดินทางทำประมงทะเล สอดคล้องกับการศึกษาของ Lesage and Ha (2012) ที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความไว้วางใจและความร่วมมือระหว่างปัจเจกบุคคล ซึ่งมีผลต่อความสำเร็จของการโยกย้ายถิ่นฐานเพื่อไปทำงาน

ข้อสังเกตประการหนึ่งของการสร้างเครือข่ายทางสังคม พบว่า การสร้าง เครือข่ายฯในทุกสมัยเกิดขึ้นบนฐานของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน ทุกคู่ ความสัมพันธ์ได้รับประโยชน์ที่เกิดจากเครือข่ายทางสังคม แต่ทั้งนี้ระดับของ ผลประโยชน์ที่ได้รับมีความแตกต่างกัน การสร้างเครือข่ายฯในชนบทอีสานยังคงผูกติด อยู่กับระบบอุปถัมภ์ หรือเป็นแนวดิ่ง เป็นภาพของชนบทอีสานที่ไม่อาจลบได้ อย่างไรก็ดีตามความเจริญก้าวหน้าทางด้านข้อมูลข่าวสารรวมถึงนโยบายการกระจาย อำนาจสู่ท้องถิ่นเริ่มทำให้เครือข่ายฯแบบแนวดิ่งลดน้อยลงและถูกแทนที่ด้วยเครือข่ายฯ ในแนวระนาบ ชาวนาชนบทเริ่มสร้างความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ผ่านการรวมกลุ่ม ในรูปแบบสหกรณ์หรือกลุ่มการผลิตอื่น เพื่อต่อรองกับอำนาจของระบบนายทุนและ พ่อค้าคนกลาง คล้ายคลึงกับรูปแบบการพยายามต่อสู้ต่อรองเพื่อทรัพยากรธรรมชาติ ดังเช่นในอดีต (Baker, 1999) สอดคล้องกับข้อเสนอของอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2559) ที่มองการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมชานาชนบท ชาวนาปัจจุบันไม่ใช่ชาวนาที่ทำหน้าที่ เป็นผู้ผลิตด้วยตนเองอีกต่อไป หากแต่ได้ปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ตนเองกลายเป็น “ผู้จัดการนา” ที่ทำหน้าที่ในการบริหารจัดการการผลิตภายในนาของตนเอง และจำเป็นต้องสร้างสายสัมพันธ์กับกลุ่มคนอื่นๆ เช่น กลุ่มคนรับจ้างเกี่ยวข้าว คนรับจ้างพ่นยา ฯลฯ แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในชนบทที่เข้าสู่สังคมการเป็นผู้ประกอบการ

โดยสรุป จะเห็นได้ว่าภาพรวมของพลวัตการเกิดเครือข่ายทางสังคมไม่มีรูปแบบที่ตายตัวชัดเจน จากยุคแรกที่เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนอยู่ในรูปแบบเครือข่ายติดจนมาสู่ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นแนวดิ่งมากขึ้นจากการเข้าสู่ระบบทุนนิยมเสรีและเริ่มแปรเปลี่ยนเป็นเครือข่ายในแนวระนาบที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนมีอำนาจในการต่อรองซึ่งกันและกันมากขึ้น

5. ข้อเสนอแนะการวิจัย

การอธิบายการสร้างเครือข่ายทางสังคมเป็นความพยายามในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างสังคมและผู้กระทำการ ดังนั้นเครือข่ายทางสังคมรูปแบบต่างๆ จึงถูกสร้างผ่านการใช้ประโยชน์จากโครงสร้างของชุมชน รัฐ รวมถึงปฏิบัติการในระดับปัจเจกบุคคล อย่างไรก็ตาม ภายในเครือข่ายทางสังคมแต่ละเครือข่ายมีความสลับซับซ้อน ภายใต้เครือข่ายทางสังคมขนาดใหญ่ยังคงประกอบด้วยเครือข่ายทางสังคมระดับย่อยอีกมากมายที่สัมพันธ์ระหว่างกัน ดังนั้นข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาค้นต่อไปจึงควรศึกษาลักษณะของเครือข่ายทางสังคมแต่ละเครือข่ายโดยละเอียด รวมถึงการศึกษาระดับความเข้มข้นของเครือข่ายทางสังคมที่จะทำให้เป็นภาพของความเหนียวแน่นของเครือข่ายทางสังคม

6. กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งดัชนีพนธ์เรื่อง “ความมั่นคงของการดำรงชีพของครัวเรือนในถิ่นต้นทางของแรงงานย้ายถิ่นอีสานในอุตสาหกรรมประมงทะเล” สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น ศูนย์วิจัยและฝึกอบรมเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตคนวัยแรงงาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่สนับสนุนการจัดทำบทความนี้

รายละเอียดเกี่ยวกับผู้เขียน

¹ นายณัฐพล มีแก้ว

นักศึกษาระดับปริญญาโทบัณฑิต

สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

email: nattaponmeekeaw@gmail.com

² รองศาสตราจารย์ ดร.ดุษฎี आयुวัฒน์

สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

email.dusayu@kku.ac.th

เอกสารอ้างอิง

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2538). **วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม**.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ดุษฎี आयुวัฒน์ และปิยพงษ์ บุญกว้าง. (2559). ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจและ

ความมั่นคงด้านสังคมของครัวเรือนย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ: กรณีศึกษา

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. **วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์**. 33(1), 63-80.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2554). **โมทัศน์การดำรงชีพ Livelihoods**. เชียงใหม่:

กองทุนพัฒนาวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พัฒนา กิตติอาษา. (2557). **คู่มืออีสานใหม่**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิภาษา.

มนัสมัย ทองอยู่. (2546). **การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาอีสาน กรณีชาวนา**

ลุ่มน้ำพอง. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.

มนต์ชัย ฝ่องศิริ. (2558). **ไทยพลัดถิ่นคืนถิ่นกับยุทธศาสตร์การดำรงชีพ**

อย่างยั่งยืน. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ยศ สันตสมบัติ. (2546). **พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา: เศรษฐกิจชุมชน**

ภาคเหนือ และการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลก

ที่สาม. เชียงใหม่ : บริษัท วิทอินดีไซน์.

- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). **ลืมตาอ้าปาก จากชาวนาสู่ผู้ประกอบการ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2554). **ชนบทอีสานปรับโครงสร้าง: ชาวบ้านปรับอะไร. วารสาร ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ฉบับพิเศษ (1) “เสรีนิยมใหม่ ในเศรษฐกิจอีสาน”, 5-41.**
- Ayuwat, D., and Chamaratana, T. (2014). The Role of Labour Broker Networks in Setting the Price of Working Abroad for Thai Migrant Workers. *Asia-Pacific Population Journal*. 28(4), 51-68.
- Baker, C. (1999). **Assembly of the Poor: the New Drama of Village, City, and State**. Amsterdam: International Institute for Asian Studies.
- Chamaratana, T., Ayuwat, D., Knippenberg, L. W. J., and Jong. E. B. P. de. (2010). Connecting the Disconnected: Background, Practices and Motives of Labour Brokers in Isan, Thailand - An Explorative Study. *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*. 5, 359-372.
- Chamaratana, T., Ayuwat, D., Chinsri, O. (2013). Plural Characteristics of Social Network of Isan Labor Brokers. *Kasetsart Journal (Social Sciences)*. 34, 1 – 16.
- Chambers, R., and Conway, G.R. (2005). **Ideas for Development**. London: Earthscan.
- Emerson, R. (1976). Social Exchange Theory. *Annual Review of Sociology*. 2, 335-362.
- Freeman, L. (2004). **The Development of Social Network Analysis: A Study in the Sociology of Science**. Empirical Press.
- Giddens, A. (2013). **Sociology (Seventh Edition)**. Cambridge: Polity.
- Hoefer, R. (2011). “Using the Historical Approach”, in **Policy Creation and Evaluation: Understanding Welfare Reform in the United States**. Oxford: Oxford University Press.

- Keyes, C. (2010). "Cosmopolinta" Villagers and Populist Democracy in Thailand. A conference on "Revisiting Agrarian Transformations in Southeast Asia," Chiang Mai, Thailand.
- LeSage, J. P., Ha, C. L. (2012). The Impact of Migration on Social Capital: Do Migrants Take Their Bowling Balls with Them?. *Growth and Change*. 43, 1–26.
- Rigg, J. (1997). *Southeast Asia: The Human Landscape of Modernization and Development*. London: Routledge.
- Ritzer, G. (2003). *Contemporary Sociological Theory and Its Classical Roots: The Basics*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Walker, A. (2012). *Thailand's Political Peasants: Power in the Modern Rural Economy*. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.